

HELGA HOŠEK VAJS

Helgín dnevnik

Svedočanstvo jedne devojčice o
životu u koncentracionom logoru

Prevela sa češkog
Milena P. Ivanović

■ Laguna ■

Naslov originala

Helga Hošková Weissová

DENÍK HELGY

Svědectví mladé dívky o životě v koncentračním táboře

Helga Hosek Weiss

HELGA'S DIARY

A Young Girl's Account of Life in a Concentration Camp

Copyright © Helga Weiss, 2013

All paintings and drawings are by Helga Weiss.

© Wallstein Verlag, Germany, 1998. All rights reserved.

First published in Great Britain in 2013 in the English language by Penguin Books Ltd. All rights reserved.

Maps drawn by Michael Hill at Maps Illustrated

Translation Copyright © 2014 za srpsko izdanje, LAGUNA

Kupovinom knjige sa FSC oznakom
pomažete razvoj projekta odgovornog
korišćenja šumskih resursa širom sveta.

SW-COC-001767

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

*Mojim unukama Dominiki, Nataliji i Sari,
i svim mladim ljudima, sa nadom da će
prošlost sačuvati u živom sećanju a da oni
sami nikada neće spoznati to što je naša
generacija proživela.*

Sadržaj

Uvodne napomene	9
Mape	16–19
<i>Predgovor</i> 21	
1. <i>Prag</i>	25
2. <i>Terezin</i>	62
3. <i>Aušvic, Frajberg, Mauthauzen, dom</i> . . .	144
Razgovor sa Helgom Hošek Vajs	215
Glosar	245
Napomene	249

Uvodne napomene

Sačuvani dnevnici Helge Hošek Vajs sastoje se od dve školske sveske i tabaka papira koje je koristila nakon što joj je ponestalo mesta u sveskama. U zavisnosti od rastućeg i opadajućeg interesovanja javnosti za tu tematiku, ona je tokom godina radila na njima nekoliko puta, olovkom dopisivala komentare u originalnom tekstu, iz čega je nastalo i nekoliko redigovanih verzija, od kojih je jedna otkucana i na pisačkoj mašini.

Iako ovo izdanje, prema želji autorke, predstavlja njen dnevnik u formi dnevnih zapisa, njegova originalna kompozicija je bila mnogo raznorodnija.

Sveske

Sačuvane sveske opisuju period Helginog života u Pragu i Terezinskom getu. Na osnovu teksta lako je zaključiti da nije pisala dnevnik svaki dan, već se pre može reći da je uzimala dnevnik u ruke nakon dužih intervala,

kada bi pisala dugačke zapise koji bi pokrivali periode od po nekoliko meseci. To jednim delom objašnjava kako je mogla da bude svesna značaja nekih događaja koje bi inače teško mogla i naslutiti, a takođe objašnjava i povremene hronološke „neravnine“ u kojima je poremećen red vremenski bliskih događaja.

Prvi dnevnik počinje uspomenama na „detinjstvo“ (imajte na umu da je počela da piše dnevnik kada joj je bilo svega jedanaest ili dvanaest godina), a nastavlja opisom događaja i scena iz prvih godina rata koje su dokumentovane u mešavini sadašnjeg i prošlog vremena. Narativni stil je, sa izuzetkom nekoliko prvih strana, neobično konzistentan, a Helga doživljuje opisuje kao da ih je upravo proživela.

U ovoj verziji dnevnika, koja proizilazi iz verzije koja je završena nakon rata, Helga je prepisala neke delove o 1938. i početku 1939, približivši ih više narativnom stilu teksta koji sledi. U toj verziji je takođe dodala i datume. Mada se danas čitaju kao dnevni dnevnički unosi, oni to zapravo nisu bili. To objašnjava zreliji stil, koji bi bio prilično neverovatan za stil jedne jedanaestogodišnje devojčice.

Tokom prekucavanja svezaka na pisačkoj mašini nakon rata, Helga je svoj originalni tekst redigovala izbacivši pritom neke komentare i događaje koji su joj se učinili previše kritički prema određenim ljudima (koji su, možda, u to vreme bili živi). Skratila je i neke razvučene epizode, kao i one koje su se ponavljale, za

koje je mislila da nisu od velikog značaja. Te izmene su, prema autorkinoj želji, sačuvane tako da je tekst koji je ovde predstavljen čitaocima posleratna verzija, a ne originalni tekst iz svezaka. Otprilike četvrtina teksta koja je prvobitno bila u sveskama izostavljena je, a još jedna četvrtina je stilski doterana. Na nekoliko mesta je nakon rata dodala neke opservacije na koje se ukazuje u beleškama na kraju teksta.

Helgina druga sveska se završava zapisom o dolasku njene porodice u Terezin i podelom porodice 1941. Taj deo je, očigledno, bio napisan 1943, pošto u svesci Helga kaže da tu scenu pamti i sada nakon „dve godine“.

Tabaci papira

Ono što se u rukopisnoj formi sačuvalo nakon tog datuma jesu pojedinačni papiri od kojih je Helga neke napisala za vreme boravka u Terezinskom getu, a dosta njih je napisano nakon rata. Ovde možemo samo da nagađamo, na osnovu papira i rukopisa, iz kog perioda je koji list. U poređenju sa sveskama, na papirima se može videti više ispravki. Pošto papiri nisu bili paginirani, niti je na njima bilo datuma, njihov originalni redosled se zbog čestih premeštanja izgubio. Štaviše, kada je Helga pisala i redigovala svoj dnevnik nakon rata, nije postojalo mnogo druge literature o Holokaustu kojom je mogla da se služi da bi pisala hronološki. Ona je najčešće uređivala svoje zapise tematski. Kada, na

primer, pominje određeni kulturni događaj, uključuje i dva sledeća događaja kojima je prisustvovala kasnije.

Zbog toga je bilo potrebno malo istraživanja i dodatne interpretacije da bi tekst imao više smisla a da se ne ugrozi autentičnost onoga što je na originalnim stranama bilo napisano. U priređivanju ovog dela u najvećoj mogućoj meri korišćen je Helgin autorizovani, uređeni tekst, a trudili smo se i da sačuvamo originalni redosled. Na nekim mestima zapisi su ipak drugačije poređani u odnosu na Helgin prvobitni redosled, dokle god je bilo moguće pratiti kompoziciju originalnog rukopisa. I dalje postoje neka neslaganja zbog tematskog načina zapisivanja koji je Helga koristila, ali beleške na kraju teksta pomoći će čitaocima u razjašnjenju preostalih nedoumica u odnosu na redosled zbivanja.

Preostali tekst

Preostali deo dnevnika slično je pisan (u formi dnevnika), ali, kako Helga objašnjava u svom predgovoru, zapravo je bio napisan nakon njenog povratka u Prag na kraju rata 1945. i 1946. Ne postoji rukopisna verzija ovog dela dnevnika tako da se taj deo zapisa u potpunosti oslanja na verziju prekucanu na pisaćoj mašini. Helga nastavlja istim, dnevničkim stilom pisanja kojim je počela da piše tokom rata. U našem razgovoru (str. 225) Helga objašnjava zašto je i taj treći deo napisala u formi dnevnika.

Napomene i objašnjenja

Priređivač se trudio da se što više drži Helgine vizije teksta kako bi bio razumljiv savremenom čitaocu a da se istovremeno sačuva autentičnost njene autorizovane verzije. Zbog toga su intervencije na tekstu bile minimalne. U originalnom tekstu ima pauza, nejasnoća i neloogičnosti, a na nama je, kao čitaocima modernog doba, da pokušamo da premostimo reku između sadašnjosti i vremena kada je Helga proživljavala svoje detinjstvo tako što ćemo u nju uroniti.

Stoga se na kraju knjige mogu naći beleške koje objašnjavaju neke stvari koje su za Helgu bile sastavni deo svakodnevnog života. Tu i tamo su u glavni tekst ubačene neke reči kao objašnjenja, ali najčešće se objašnjenja nalaze na kraju, u beleškama.

Helga je pisala svoj dnevnik u vreme sazrevanja, pa je shvatljivo da za dete koje živi u tako dramatičnom periodu nije bilo od velike važnosti beleženje datuma. U mnogim delovima se datumi pojavljuju tek sporadično, na slobodnim stranama često su naknadno pridodati, a tek u posleratnoj verziji, koja je kucana na pisaćoj mašini, mogu se naći doslednije označeni datumi. Oni su, dakle, ubačeni u tekst kasnije, nakon rata, na osnovu Helginog sećanja.

Te datume smo u tekstu ostavili tako kako ih je Helga rekonstruisala, da bismo pomogli čitaocima u orijentaciji. Druge datume u tekst nismo dodavali zato što bi to u suštini bilo nemoguće, ali da sprečimo konfuziju

u mislima čitalaca, dodali smo druge dve vrste pauza u tekstu na mestima gde Helga menja gramatička vremena ili teme. Veća pauza sa razdelnim znakom (☞) znači početak novih događaja u dnevniku, nove teme ili nove brige koji često, ali ne i uvek, prati veći, ili bar jasno definisan vremenski pomak.

Mala pauza sa zvezdicom (✱) prosto označava da je između dva stupca proteklo neko vreme, možda tek nekoliko sati ili par dana, ali da tema ostaje ista i nastavlja se pisanje o njoj. Te pauze ne odgovaraju pauzama u originalnom rukopisu i ne označavaju da je Helga bila odložila dnevnik da bi mu se kasnije vratila.

Na sličan način je i sam dnevnik podeljen u tri dela: prvi je o Helginom životu u Pragu, drugi o boravku u Terezinu, a treći je o periodu koji je usledio nakon Terezina. Čitalac bi trebalo da zna da takva podela nije postojala u originalnom rukopisu.

Za nazive gradova korišćeni su češki nazivi koje je koristila Helga, ukoliko ne postoji uobičajen naziv za to mesto, kao na primer za Prag, ili ukoliko nemački naziv nije poznatiji. Helga u nekim slučajevima koristi oba imena, kao na primer *Brüx* – Most. U tim slučajevima korišćeni su savremeni češki nazivi da se čitaoci ne bi zbunjivali.

Dnevnik sadrži i veći broj nemačkih reči koje opisuju mesta i delatnosti u logoru. Iako je Helga pisala na maternjem češkom, sačuvali smo te „uljeze“ da bi se održao duh originalnog rukopisa. Na mnogim mestima

nemačke reči su posrbljene, to jest dodati su im srpski padežni nastavci, što je u duhu teksta u kome je Helga na isti način tretirala nemačke reči dodavši im češke nastavke. Na nekoliko mesta nemački je još u samom tekstu preveden na srpski, što je učinjeno da čitalac ne bi mnogo narušavao tok čitanja. Kratak glosar nemačkih reči sadrži sve one reči koje Helga često koristi. (O nekim od tih termina razgovaralo se tokom intervjua).

Mnoga mesta koja su u knjizi pominjana i dan-danas postoje i mogu se posetiti. Terezin, koji su Nemci koristili kao tranzitno mesto za Jevreje pre deportacije u radne logore i logore za masovno uništenje u drugim delovima Rajha, a koji je kasnije bio naoko sređen da bi se međunarodnoj javnosti moglo dokazati da su Jevreji tretirani humano, danas je češki nacionalni spomenik. Sajmište, zgrada iz dvadesetih godina XX veka u praškom predgrađu Holešovice, danas pripada Narodnom muzeju (Radio tržnica, naslonjena na Sajmište, u kojoj su Jevreji pre deportacije bili okupljani, u međuvremenu je srušena; na njenom mestu stoji tabla koju je Helga osmislila). Koncentracioni logori Aušvic-Birkenau i Mauthausen, u koje je Helga bila deportovana, takođe su otvoreni za javnost.

Helga, sticajem okolnosti, do danas živi u stanu u kome se rodila i u kome se odigravaju dešavanja s početka njenog dnevnika.

Predgovor

S godinama se čovek stalno vraća u prošlost. Sa čuđenjem shvatam da je nikada nisam ni napustila. Nakon mnogo godina čitala sam ponovo svoj dnevnik, veoma pažljivo, od početka do kraja. Priznajem, sa malo nostalgije i na mnogim mestima sa mnogo emocija.

Ne znam ni kako ni zašto bih pisala predgovor svom dnevniku. Sve što se desilo u njemu zabeležila sam pre više od šezdeset godina. Zapisivala sam svoje doživljaje i misli. Najpre u školske sveske a potom na obične listove papira. Rukopis je detinji, stil je preterano opširan, naivan. No, uprkos tome, to je verna slika vremena u kome je živela, rasla i umirala moja generacija. Mnogo toga je već napisano, mnogo toga je zaboravljeno, ponešto namerno prećutano i iskrivljeno. Volim urednost, ne želim za sobom da ostavim nered. Krajnje je vreme da uredim ono što iza mene ostaje.

Tokom godina se skupilo mnogo dokumenata. Nerađo sortiram papire pa je i među mojima pomalo haos.

Tako sam naišla i na svoj dnevnik koji je dugo godina ležao skoro zaboravljen na dnu fioke. To je gomila poželjivih papira, pisanih rukom, na momente nečitkih. Živim u korak sa vremenom, naučila sam da radim na računaru, pa sam stranicu po stranicu prepisala i odštamala.

Imala sam običaj da brišem, skraćujem predugačke rečenice, izbacujem rečenice i biram bolje reči i izraze. Neko će možda reći da dnevniku treba profesionalna redakcija, no imam sa tim loše iskustvo. O mojoj sudbini napisano je već mnogo članaka, radio-emisija i reportaža. Redaktorski zahvati su često potpuno menjali smisao, izvrćući i pogrešno predstavljajući prave događaje. Plašim se da bi se ispravkama izgubila autentičnost i snaga ispovesti. Ostavljam stoga dnevnik čitaocima da ga sa blagonaklonošću čitaju ovakvog kakav je.

Dnevnik počinje mobilizacijom (1938), opisuje okupaciju Čehoslovačke i tadašnje uslove, uglavnom antijevrejske direktive u Protektoratu, život u Terezinskom getu (1941–1944). Pre deportacije iz Terezina sveske sam dala svom stricu Jozefu Polaku, koji ih je zajedno sa mojim crtežima zazidao, i samim tim sačuvao. Ubrzo nakon rata (1945–1946) dopunila sam svoj terezinski dnevnik i zapisala sam sve što sam proživela u drugim koncentracionim logorima (Aušvic, Frajberg, Mauthausen) u kojima nije postojala apsolutno nikakva mogućnost da se piše.

Zapisivala sam događaje tako kako su mi se javljali u sećanju. Pisala sam spontano, brzo, pod utiscima proživljenog, kojih sam bila puna. Pisala sam na praznim listovima

papira, nisam ni označavala stranice. Nije mi padalo na pamet da proverim datume – u mnogim slučajevima ih nisam ni označila; svakako su u to doba istoričari tek započinjali da rade na svojim studijama. Školske publikacije su izašle mnogo kasnije nego što sam ja završila svoj dnevnik.

Kada sam pripremala dnevnik za objavljivanje, u knjizi nije bilo lako urediti događaje hronološki. Ukoliko mi to i nije u potpunosti pošlo za rukom, molim čitaoce da mi to oprostite. Nisam istoričar i dnevnik nije naučno delo. Meni su prioritetni i važni bili događaji i iskustva, a njih i dan-danas pamtim prilično verno. Tačne informacije se mogu naći u školskoj literaturi. Iz udžbenika iz istorije studenti su naučili da je za vreme Drugog svet-skog rata poginulo šest miliona Jevreja. Tačni događaji su obrađeni i sačuvani u bazama podataka. Treba samo kliknuti na računaru i pojave se datumi i brojevi. Svaki od tih brojeva nosi u sebi jednu ljudsku sudbinu, jednu priču... Moj dnevnik je samo jedna od njih.

Završila sam pisanje svojih beležaka povratkom u Prag 1945. rečima „Konačno kod kuće“. Time sam zatvorila jedno poglavlje svog života. Međutim, nije bilo kuće u koju bismo se vratile. Mama i ja nismo imale gde, tata se nije vratio, a naš nekadašnji dom bio je okupiran. Bilo mi je petnaest i po, morala sam, pre svega, da završim propuštene školske godine. Počela sam nov život.

Helga Vajs
Prag, 2012.

1.

Prag

Šta to uopšte znači – ta „mobilizacija“¹? Svi mladi muškarci moraju da se regrutuju. Zašto? Donedavno je bilo samo Austrija,² a sad ponovo mobilizacija. Ni o čemu drugom ljudi ne razgovaraju. Ali šta je to? Zašto tata i mama nisu danas kod kuće? Umesto da mi kažu nešto o toj mobilizaciji, idu da slušaju radio. Uostalom, to je samo izgovor, radio mogu slušati i kod kuće. Sigurno su išli u posetu da bi mogli da pričaju o mobilizaciji. Šta oni zapravo misle o meni? Da sam još uvek mala i da se sa mnom ne može ni o čemu razgovarati? Ja sam već velika, na kraju krajeva, sad ću napuniti devet godina.³ Zaboga, koliko je to sati? Moram rano u školu, a još nisam zaspala. Zbog te glupave mobilizacije skroz sam zaboravila na školu.

Kakav vazdušni napad? U podrum, sad, usred noći? Zašto me budiš, mamice? Šta je bilo, šta se dešava? Šta to radiš, zašto mi oblačiš haljinu preko pidžame...?

Na hodniku se već čuo zvuk koji je pozivao da se sakrijemo. Tata je nestrpljivo prolazio hodnikom i čim mi je mama navukla udobniju odeću, i mi smo pobile u podrum. Domar nam je otvorio staro skladište koje je služilo za skrivanje. Nije bilo mnogo mesta i bili smo zgurani jedni preko drugih, ali smo ipak uspeli svi da uđemo. Ispočetka niko nije govorio, samo su se prestrašene oči svih pitale: „Na šta će to izaći, šta to znači?“ Posle kratkog vremena raspoloženje se malo popravilo. Muževi su umirivali žene, iako ni oni sami nisu bili manje potreseni. Uspeli su da se savladaju, čak su se i šalili. Kroz pola sata zvuk sirene je označio kraj napada. Svi su se vratili u stanove. Roditelji moje drugarice pozvali su nas da provedemo ostatak noći kod njih. Evu i mene su poslali na spavanje, a roditelji su nam ostali u susednoj sobi, gde su slušali radio. Nismo ni pomišljale da spavamo. Zašto bismo mi spavale kada su svi ostali budni? I taman kad su počele da nam se sklapaju oči, začula se sirena. To se te noći desilo još tri puta i svaki put smo išli u sklonište.

Cele noći nismo spavali. Mi deca nismo mogli da dočekamo jutro. Baš ćemo imati o čemu da pričamo u školi. Možda neće ni biti škole, što bi bilo super! Odrasli su imali druge brige, pa se i nisu toliko radovali zvuku sirene. Ali, hvala bogu, sve se dobro završilo. Bila su to samo zastrašivanja, nije bilo bombardovanja.

